

EESTI RAHVALUULE BALTISAKSA LUULE INSPIRATSIOONIALLIKANA

LIINA LUKAS

„Rahvamuistendid süvendavad kodutunnet.
Sellepärast on eesti ja läti rahvamuistendid
meile, baltisakslastele,
midagi enam kui vaid iluasjake.”¹

Nii nagu baltisaksa kunstnikud (T. Gehlhaar, G. A. Hippus, F. Schlater, F. L. von Maydell jt), leidsid ka baltisaksa poeedid XIX sajandi keskpaiku inspiratsiooni eesti rahvaluulest ja rahvapärимusest. Senine kirjanduslookirjutus ei ole seda produktiivset laenamist eriti märganud või tähtsustanud.² On tunnustatud küll baltisakslaste panust eesti ja läti folkloori kogumisse ja uurimisse, kuid selle kultuurivahetusprotsessi vastupidine suund on jäänud tähelepanuta nii baltisaksa kui ka eesti kirjanduslookirjutuses. Eesti kirjanduslugudes leiavad baltisaksa kirjanikud mainimist vaid eestikeelsete tekstide autoritena, harvem nende väljaandjate või tõlkijatena. Nende saksa-keelne looming on arvatud eesti kirjandusloost välja. Saksa kirjanduslookirjutuses on baltisaksa kirjandust ikka mõõdetud saksa kirjanduse mõõdupuudega, selle regionaalset mõõdet justkui häbenedes. 1928. aastal ilmunud Arthur Behrsingi „Balti kirjandusloo põhijooned” (Behrsing 1928) algab küll ülevaatega eesti rahvaluulest, kuid ei tematiseeri selle produktiivset retseptiooni kirjanduses. Armin von Ungern-Sternberg oma regionaalset aspekti rõhutavas uurimuses „Jutustusregionid. Mõtisklusi kirjanduslikest ruumidest vaatega Baltikumi saksa kirjandusele, Baltikumile ja saksa kirjandusele” (Ungern-Sternberg 2003) toonitab vajadust mõista Baltikumi kirjandust terviknähtusena, mis tahes keeles või laadis kirja pandud kultuurimälestiste tervikuna, kuid keskendub siiski vaid saksakeelsele kirjandusele, nähes baltisaksa kirjandust saksa kirjanduse osana, võrreldavana pigem idapreisi, saksa, isegi austria kirjandusega, kaasamata vaatlusse kohalikke kultuure võimaliku mõjurina või traditsioonide jätkajana. Kõige uuem, Gero von Wilperti „Baltisaksa kirjanduse ajalugu” (Wilpert 2005) nimetab vaid paari lausega Friedrich Reinhold Kreutzwaldi tegevust rahvaluule kogumisel, hoomamata selle tegevuse ulatust ja tähtsust baltisaksa kultuuris. Mõistagi on germanistika siseseks takistuseks olnud Baltikumi keeleline ja kultuuriline mitmekesisus. Kuid just see ongi Balti kultuuriruumi olulisim karakteristik! Keelelis-rahvuslik lähenemine ei suuda adekvaatselt tabada ega kirjeldada balti kirjandusvälja ja spetsiifikat. Baltisaksa ja eesti-läti kultuurisuhete uurimine eeldab võrdlevat vaatenurka, „eesti kirjandusloo tagapõhjaks ka lähedase saksakeelse kirjanduse ja vaimuelu senisest palju ligemat läbiuurimist” (Annist 1938: 989).

¹ Estnische Volkssagen 1935: 8.

² Erandina võiks nimetada Jaan Unduski sissejuhatust teemasse (Undusk 1992: 712–714).

Baltisakslaste teaduslik huvi eesti ja läti rahvaluule vastu on tuntud fakt meie kirjandusloos. Kuid kui suur on olnud selle huvi ulatus ja sügavus, kui-võrd on see huvi kujundanud baltisaksa oma kohalugu, identiteeti, müüte ja kirjandust? Kui-võrd suur on eesti (läti) ja baltisaksa pärimuslik ühisosa?

Need küsimused on olnud tõukeks alljärgnevale käsitlusele eesti rahvaluule tähendusest baltisaksa kultuuris ja kirjanduses. Siinne käsitlus põhineb peamiselt baltisaksa luulel, avaldatud kas iseseisvate kogudena, kultuuri-ajakirjanduses või kirjanduslikes almanahhides, mis on üha enam kättesaadavad eesti kirjanduse digitaalse tekstikogu EEVA kaudu (www.utlib.ee/ekollekt/eeva). Eesmärgiks on näidata, et huvi ja teadmine eesti (või läti) rahvapärимusest pole sugugi olnud pelgalt filoloogidest spetsialistide erihool, vaid tegu on pigem baltisaksa regionaalse identiteedi olulise elemendiga ning baltisaksa kirjanduse arvestatava suundumusega.

Rahvaluuleharrastus Baltimaades

Et siinsed sakslased eesti ja läti muistendite, uskumuste ja rahvalauludega igapäevaselt kokku puutusid, ei ole raske ette kujutada. Sellest kokkupuutest on kirjalikke märke alates esimestest sellest maast kõnelevatest kirjutistest. Sagedasemateks muutuvad need kirjeldused XVII sajandil, kui siinsetel pastoritel tuleb küllap nii oma usuliste veendumuste kui ka kiriku autoriteedi kinnistamiseks asuda võitlusse paganlike tõekspidamistega, mis endise visadusega olid juurdunud mitte üksnes eestlaste seas, vaid levinud sealt edasi ka kohalike sakslaste, isegi pastorite endi hulka, nagu ilmneb Johannes Gutsblaffi „Lühikesest teatest” Võhandu jõega seonduva ebausuga kohta (Gutsblaff 1644: 17–18).

Suhtumine rahvapärимusse muutub XVIII sajandi teisel poolel, kui varasem tauniv hoiak paganlike ebausukommete suhtes muutub folkloristlikuks huviks ning enamgi veel, rahvaluules hakatakse nägema rahvuskultuuri loomulikemat allikat ja luule eeskujut. Ühe esimese vastavasisulise märkuse leiame Johann Georg Hamanni 1762. aastast pärit teosest „Aesthetica in nuce”, kus seoses luule meetrumi ja riimiga (riimi puudumisega) tehakse juttu läti rahvalaulust, mida kirjutaja Liivi- ja Kuramaa mõningates piirkondades olevat kuulnud ja mis kõlavat nagu „väheste helidega kadents”. Hamann avaldab arvamust, et kui selle rahva seast peaks võrsuma luuletaja, siis on täiesti loomulik, et tema värsid sünniks just selle harjumuspärase mõõdu järgi (Hamann 1994: 23). Niisiis, mitte võõraid eeskujusid ei pea tulevane läti luuletaja jäljendama, vaid mõõtu võtma rahvaluulest. Hamanni suhtumine võimendub Herderil, kes kirjutab läti rahvalaulust Ossiani laulude käsitluses (1773) nii: „Kas teate ka, et mul on endal olnud juhus näha selle vana metsiku laulu, rütmi ja tantsu elavaid riismeid elavate rahvaste esituses, kellel meie kombed pole veel täielikult jõudnud välja juurida keelt, laule ja kombeid, et anda asemele midagi väga kärbitut või üldse mitte midagi” (Herder 1773: 21). Seega tuleks eriti seal kokku korjata veel riismetena säilinud „vana poesia parimad osad”, „selle keelelaulva ajastu jäänused” (Herder 1789: 100) ning Herder teeb etteheiteid balti haritlastele, kelle „tööülesanne oleks uurida oma rahvaste keelt, kombeid, mõttelaadi, vanu eelarvamusi ja tavandeid, andmaks sel viisil teistele rahvastele oma rahva elavaima gram-

matika, parima sõnaraamatu ja tema looduse loo” (Herder 1828: 64), et need säärase rikkuse kõrval käed rüpes istuvad.

Herder korraldabki Baltimaades esimese rahvaluule kogumise kampaania. August Wilhelm Hupeli vahendusel sai ta aastatel 1777–1778 oma kavandatava rahvaluulekogu (Herder 1778/79) jaoks 79 läti ja 8 eesti rahvalaulu koos saksakeelsete tõlgetega (Hupeli kogumistegevusest vt Jürjo 2004: 398–406). Eesti lauludest trükkis Herder saksakeelses tõlkes lisaks pulmalaulukatkenditele (Herder 1779: 99–101; 111–113) ja „Pärisorja kaebelaulule” („Klage über die Tyrannen der Leibeigenen”, Herder 1779: 99–101) ära ka ühe lüroepilist laadi laulu, nn „Venna sõjalaulu” („Lied vom Kriege”, Herder 1779: 237), mis on seega esimene rahvusvahelise tuntuse saavutanud eesti lüroepiline laul (ja nähtavasti eesti kõige kuulsamaid rahvalaule üleüldse – tänu Hella Wuolijoe poemile või õigemini selle saksandajale Bertolt Brechtile, vt Kitching 1982). Eesti laulude tutvustamisel tugines Herder peamiselt Hupeli tähelepanekutele, kuid erinevalt Hupelist, kes nimetas rahvalaule „vaneite sünditisteks” (Jürjo 2004: 403) ega omistanud neile mingit esteetilist väärtust, näeb Herder neis spontaanset luuleandi (Herder 1779: 87), esitades neid kõrvuti teiste rahvaste lauludega kui kõige ehedamat luulet, mis ei ole sündinud õpetatud luuletaja kirjutuslaua taga, vaid elava mulje, tundmuse silmapilgust. Harimata, lihtsas inimeses uskus Herder olevat säilinud poeesia algupärast jõudu, mõtlemise, tundmise ja tegutsemise terviklikkust, „keelaulva ajastu” kõla, meloodiat ja rütmi, ehtsat loomulikku laadi, mida pole rikkunud kunst ega mood. „Selliste metsikute rahvaste laulud liiguvad olemasolevate asjade, tegevuste, olukordade ümber, elava maailma ümber! Kui rikkad ja mitmekesised on seal olud, seigad, jooned! Ja kõike seda on silm näinud. Selles on hing!” (Herder 1773: 60.) „Vaim, mis neid täidab, tahumata, lihtne, aga suur, nõiduslik, pidulik laad, mulje sügavus, mis loob iga väljaöeldud sõna, vaba hoog, millega luuakse mulje – vaid seda tahan ma vanade rahvaste juures näidata, mitte kui haruldust, kui mustrit, vaid kui loodust” (Herder 1773: 24). Puuduliku loogilise sidususe, süntaktilise korrapära, kunsti-pärasuse asemel kehtib rahvalaulus „looduse” seadus selle spontaansuses, esmamuljelisuses, elamuslikkuses. Seda silmas pidades märgib Herder eesti „Pärisorja kaebelaulu” kohta: „Lühendatult oleks laul ilusam; aga ärgem seda lühendagem. Kõlaga see ühe kannatava rahva ehe ohe oma tõeliselt tunnetatud, mitte luuletatud olukorrast nii, nagu ta on” (Herder 1779: 309).

Niisiis oli Herder see, kes tõi eesti rahvalaulu maailmakirjandusse, esitades seda kui tõsiseltvõetavat ja võrdväärset kultuurilist pärandit ning enamgi veel: tõstis rahvalaulu otse žanrihierarhia tippu.

Sealtpeale ilmub Saksamaal teisigi eesti rahvalaulu tõlkeid ja tutvustusi: nt kirjutab Christian Hieronymus Justus Schlegel 1787. aastal Saksamaa juhtivas kirjandusajakirjas *Der Teutsche Merkur* eesti rahvalauludest („Volksgedichte der Esthnischen Nation”), käsitades neid herderlikus võtmes – need on „lihtsad loodusluuletused, õrna, tihti piinatud südame avaldused” (Schlegel 1787: 233) – ning imetledes nende „tundmuse peenust, looduse väljendusriikast keelt, sarkasmi soolast leelist” (Schlegel 1787: 254). Need polevat küll Ossiani mõõtu lauliku sünditatud, kuid on mõneski kohas väljenduse eheduse poolest võrreldavad Ovidiuse endaga (Schlegel 1787: 241). Schlegel toob tõestuseks 13 eesti rahvalaulu tõlget koos paari laulu originaaltekstiga, lisades omapoolse poeetilise tõlgenduse ja etnograafilise selgituse.

Küllap Schlegeli artikli mõjul, mis leidis laialdast vastukaja ka väljaspool Saksamaad (Laugaste 1963: 320), levib üle kolme Balti provintsi arusaam eestlastest kui „poetilise vaimuga lastest” (Hippel 1778: 74; vt ka Schlippenbach 1818: 80).

Eestimaal õhkub herderlikku vaimu Johann Heinrich Rosenplänteri ajakirjast Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache (1813–1832), mis on siin peamine eesti rahvaluulet tutvustav foorum.³ Et ajakirja mitmete kaastööliste, esialgu ka väljaandja endagi hinnang rahvaluule esteetilise väärtuse osas on kahtlev,⁴ võib ajastu üldist rahvalauluentusiasmi arvestades isegi üllatada. Oli ju Beiträge esimese numbri ilmumise ajaks Saksamaal ülipositiivse vastuvõtu osaliseks saanud Clemens Brentano ja Achim von Arnimi koostatud rahvalaulukogu „Poisi imesarv” („Des Knaben Wunderhorn”, 1808/1808) ning uuesti ilmunud Herderi rahvalaulukogu (pealkirja all „Rahvaste hääled lauludes” („Stimmen der Völker in Liedern”, 1807) – sündmused, mille mõju kaasaegsele luulele ja luuleteooriale oli erakordne. Luuletada *im Volkston* oli juba moes. Kuid ka Saksamaal polnud suhtumine rahvalaulu sugugi üksmeelne. Rahvaluule oli keskseks argumendiks klassikalist kirjandust hindava valgustusliku ratsionalismi ja romantismi käimasolevas positsiooniosas (nt Johann Heinrich Voßi kriitika „Poisi imesarve” kohta, vt Fröschle 1985). Beiträge autorkonna suhtumine rahvaluulesse on valgustuslik-ratsionalistlik, kuid sekka kostab siiski ka romantilisi seisukohti. Näiteks Arnold Knüpffer argumenteerib poleemikas eesti keele poeetika üle päris herderlikult: „Miks peaks eesti keelele peale surutama ranget saksa riimiteooriat?” Et prosodia polevat eesti rahvaluulele omane, ei olevat ka tarvidust eesti keeles luuletajatele kreeka, ladina või saksa keele prosoodilisi reegleid ette kirjutada, vaid hoopis „eestlasele tema enda rahvalaulude maneeris luuletada ja luulet tõlkida” (Knüpffer 1817 IX: 13). Aasta hiljem järgibki seda soovitus Kristian Jaak Peterson oma karjaselauludes, kuid Beiträge neid luuletusi siiski ei avalda.

Eesti rahvalaul kehtestab end lõplikult esteetilise fenomenina Baltimaade filoloogilises diskursis 1830.–1840. aastatel, seoses Õpetatud Eesti Seltsi tegevuse käivitumisega Tartus (1838) ja Eestimaa Kirjanduse Ühingu rajamisega Tallinnas (1842). Rahvaluulehuviga käsikäes käib ka muu folkloorse pärandi ümberväärtustamine, eeskätt muistendite ja muinasjuttude kogumine ja avaldamine, seda eriti vendade Grimmide tegevuse eeskujul Saksamaal. Kogumistöö hoogustub kuni teaduslikult koostatud ja kommenteeritud rahvalaulupublikatsioonideni (Neus 1850–1852; Kreutzwald, Neus 1854). Erilise tähelepanuga otsiti sellest pärandist eepilise luule rudimente konstrueerimaks nende abil kangelaseepost, milles Jacob Grimm nägi „poesia ürgvormi”, „ehedat loodusluulet”, rahva kui terviku loomingut. Jacob Grimmi ees-

³ Rosenplänteri laenuvõtmisi Herderilt on tuvastanud Jaan Undusk artiklis „Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip” (Undusk 1995).

⁴ Vt nt P. H. Frey suhtumist rahvalaulu artiklis „Ueber die Ehstnische Poesie”: „Sellest vähesest, mis meile on saanud tuntuks algupärastest eesti lauludest, ei kajastu küll midagi vähem kui luuleannet. Kunstist ei saa nende puhul üldse juttugi olla. Need on enamikus seosetud väljendused, mille loojad on viisid ühes taktiga küll oma suleliste ja pudulõjuste häälsuste ja liigutuste järgi componeerinud” (Frey 1813: 16). Sama meelt on samas numbris ka ajakirja väljaandja ise: rahvalaul väljendavat eestlase viletsat, rikutud iseloomu, neis ei olevat „ei luulesädet, ei rõõmuhüüatust, ei tänu, ei mingit tundmust” (Rosenplänter 1813: 73–74).

kujul, kes soovis muistendites anda rahvale tagasi ajaloo ja mütoloogia, kutsus Eestis Georg Julius von Schultz-Bertram üles tegema sedasama eesti rahva heaks. Kuigi Kreutzwaldi teostuses lõpliku kuju saanud, andsid rahvuseepose loomisprotsessi oma panuse mitmed kogujad ja uurijad, nii et olemoodi on tegu ikkagi kollektiivse loominguga, baltisaksa haritlaste ja eesti rahva ühistöö ja ühtlasi balti kirjanduse eredaima saavutusega.

Eesti mütoloogia konstrueerimisele pani aluse K. J. Petersoni tõlge Christfried Gananderi „Mythologia Fennicæ”, mis ilmus 1821 tõlkijapoolsete võrdlevate kommentaaridega eesti usundist (Peterson 1822).⁵ Petersoni rekonstruktsiooni kirjanduslik potentsiaal oli suur. Sellele tuginedes esitas Friedrich Robert Faehlmann aastatel 1840–1852 Õpetatud Eesti Seltsis oma eesti muistendid, mis osutusid inspireerivaks ka baltisaksa luuletajaile.

Programmilselt kohaloole pühendunud ajakiri Das Inland (1836–1863) avaldas järjekindalt eesti ja läti muistendeid ja rahvalaulutõlkeid.⁶ Siin ilmusid saksa keeles mitmed Kreutzwaldi muistendid, mille autor hiljem koondatult nii eesti („Eesti-rahva Ennemuistsed jutud ja wanad laulud”, 1860–1864) kui ka saksa keeles (Kreutzwald 1869; 1881) välja andis. Järgnesid Eduard von Pabsti (Pabst 1856), Carl Russwurmi (Russwurm 1856; 1861), Harry Jannseni (Jannsen 1881), Friedrich Bienemanni (Bienemann 1897) ja August von Löwis of Menari (Löwis of Menar 1916) tööd, mis tõid eesti muistendid saksakeelse avalikkuse teadvusse.

Seega moodustas rahvalaulude kogumine, avaldamine ja tõlkimine XIX sajandi vältel baltisaksa haritlaste väga olulise tegevusvaldkonna. Kuid rahvalaulu ja muistendite kirjanduslikud töötused leidsid tee ka siinmaisesse saksakeelsesesse luulesse.

Kunstballade ja regivärsiline rahvalaul

Baltisaksa luule folkloorse suundumuse formaalsete eeskujudena tuleb võtta arvesse kahte traditsiooni. Kõige olulisemaks mudeliks oli saksa kunstballaad (*Kunstballade*) selles tähenduses, mille see žanr sai saksa „tormi ja tungi” autorite loominguks ja mida vormis edasi saksa romantism (vt Lukas 2009; 2011). Ballaadist oli kujunenud ajastu lemmikžanr, mis võttis tihtipeale oma aine rahvamuistenditest. Grimmide muistendid ning nende eeskujul ilmunud piirkondlikud muistendikogud andsid ballaadiautoritele ammendamatu motiivirepertuaari (Starck 1916). Baltisaksa luulealmanahhidesse jõudis ballaad 1770. aastatel, ammutades ainet saksa, Skandinaavia jm Põhja-Euroopa pärimusest, kuid üha rohkem kerkib esile ka nn kohapärimuslik ballaad, mis leiab ainet balti kroonikatest, perekonnapärimusest või eesti ja läti muistenditest. Meid huvitab eesti folkloor ballaadiainena.

Esimesed folklooriainelised luuletused ilmuvad 1830. aastatel kohalikus kirjandusajakirjas Der Refraktor (1836–1837). Esimene neist on anonüümse autori luuletus pealkirjaga „Haldjatütar. Eesti muistend” („Die Elfentochter. Eine estnische Sage” – Der Refraktor 1836: 261–262), mis põhineb juba Beiträges avaldatud nn „Salme laulul” – see on hiljem „Kalevipojast” tuntud Sal-

⁵ Petersoni allikate kohta vt Järv 1996: 118–135.

⁶ Kirjutajateks Neus, Schultz-Bertram, Eduard Pabst, Nikolai von Rehbinder, Gustav Heinrich Schüdloffel jt.

me kosimislugu: kanamunast koorunud neiule tulevad kosja päike, kuu ja täht, kelle seast Salme valib viimase. Kui Beiträge Salme on üsna maist päritolu – ta sünnib kanast –, siis saksakeelses luuletuses on Salme haldjatütreks „germaniseeritud”: olles taevalikku päritolu, läheb ta tähele mehele, minnes tagasi taevaletusse ja lehvitab sealt õhtuti, pannes enda poole vaatavad noormehed armuvalu tundma.

Luuletusele on lisatud toimetuse märkus, et eesti muistendite töötlused on väljaandes ka edaspidi väga teretulnud, ja võimalikult autentsel kujul. Tõepoolest leiamegi juba ülejärgmises numbris värsistuse, mis väidab end põhinevat eesti rahvajutul: „Röövlikoobas Tiskre lähedal. Eesti rahvajutt” („Die Räuberhöhle bei Tischert. Esthnische Volkssage” – Der Refraktor 1836: 277–279). Selle autoriks on Vanamõisa vabahärra Roman von Budberg-Boenningshausen, Saksamaalgi tuntust leidnud luuletaja⁷ ning aktiivne balti kirjanduselu organisaator. Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Seltsi aktiivse liikmena pidas ta loenguid saksa kirjandusest (Uhlandist, Lenaust, Kernerist, Heinest jt) ja kavatses hakata välja andma kohalikku kirjandusajakirja Beiträge zur Geschichte und Literatur der Ostseeprovinzen, kuid 1848. aastal sõlmitud abielu paruness Clodt von Jürgensburgiga tegi nähtavasti tema kirjanduslikule tegevusele otsustava lõpu.

Luuletuses „Röövlikoobas Tiskre lähistel” (1832, ilmunud ka luuletaja Tallinnas välja antud esikkogus „Erste Lieder”, 1838) on juttu röövlipéalikust, metsikust Alfist, kelle imekaunis ja armastatud tütar Adda armub õilsast soost vangi Adolari. Kui vihane isa nende lembusest teada saab, tõukab ta Adolari kaljult merre, mida nähes viskub vetevoogudesse ka Adda. Looduse karistusena purustab piksenool röövlikoopa, kuid röövlipéaliku kuju näeb rahvas tihti öösiti rahutult ringi hulkumas:

*Nächtlich streift durch die Gefilde
Eine dunkle Gestalt,
Und das Volk sagt, Alf der Wilde,
Sei's, der ohne Ruhe wallt.*⁸

Kolmanda Refraktoris värsistatud „eesti rahvajutu” autoriks on Tartu ülikooli kantselei direktor, luuletaja ja Tartu kirjanduselu edendaja Karl von Borg (1794–1848) ja see kannab pealkirja „Junker Heins. Zum Theil nach einer Ehstnischen Volkssage”. Jutt on kurikuulsast junkur Heinsist, kes võrgutas tütarlapsi ja jättis nad siis maha häbisse. Kui kurat teda pattude pärast endaga kaasa viia tahab, tõmbab ta ka kuradil naha üle kõrvade.

Sealtpeale ilmub folklooriainelisi luuletusi paljudes väljaannetes, eriti 1840.–1850. aastatel. Seejärel näib see mood mõneks ajaks vaibuvat, saades uut hoogu sajandivahetusel, mil saksa keeles ilmuvad populaarsed muistendikogud luulele taas ainet pakuvad.

⁷ Budberg-Böninghausen (1816–1858) oli seotud Berliini kirjandusühinguga Tunnel über der Spree, mille liikmete hulka kuulus terve rida tuntud kirjanikke, nagu Theodor Fontane, Emmanuel Geibel, Felix Dahn, Gottfried Keller, Theodor Storm jt. Ühing pühendus ballaadiloomingule, eriti maiskondlikule, ajaloolisele ballaadile, väärtustades kodupaiga ajalugu ning rõhutades põhjamaist aristokraatlik-heroilist elutunnet kodanlik-biidermeierlikul „pehmete väärtuste” ajajärgul.

⁸ Öösiti luusib nurmedel ringi / tume kogu / ja rahvas ütleb, et see olevat metsik Alf, / kes rahutult ringi rändab.

Baltisaksa „regivärsilised” ballaadid⁹

Kui Kreutzwaldi 1830. aastatel kirjutatud saksakeelsed kohaloolised ballaadid järgivad saksa kunstballaadi traditsiooni, siis 1850. aasta paiku kirjutab ta oma esimese eestikeelse ballaadi „Koit ja Hämarik”, milles püüab esimest korda pärast K. J. Petersoni kasutada eesti regivärsi vormivõtteid. Sealtpeale pöörduvad eesti ballaadiautorid üha rohkem saksa luule asemel rahvaluule, sh regivärsilise lüroepika poole, mis kõrvuti tõkelise kunstballaadiga ja sellest mõjutatult elas oma elu ja mida XIX sajandil hoolega koguti, lootuses rekonstrueerida selle abil eestlaste mütoloogiat ja luua kangelaseepos. Paralleelselt kogumisega käis ka nende laulude saksa keelde tõlkimine, mis nõudis omakorda arusaamist regivärsi väljendusvahenditest ja ülesehitusest ning sobivate vahendite leidmist saksa keeles. Regivärssi peeti XIX sajandil silbilis-rõhuliseks neljajalgseks trohheuseks ega märgatud selle kvantiteerivat iseloomu, seetõttu püüavad ka saksakeelsed tõlked regilaulu suruda puhastesse trohheilistesse värssidesse, muutes ta nii algupärandiga võrreldes monotoonsemaks. Suurejoonelisimad rahvaluuleimitatsioonid saksa keeles loob Schultz-Bertram oma eesti eepostega „Ilmatar, eine Commedia turanica” (1200 värssi – Schultz-Bertram 1870) ja avaldamata jäänud „Warawaatja”. Nende folkloorsete ja pseudofolkloorsete elementidega pikitud eepiliste fantaasiate käsitlus ei mahu käesoleva ülevaatliku artikli raamesse (vt lähemalt Saagpakk 2009; Pärnik 2006), sestap piirdugem lüroepilisemat laadi lühemate vormidega.

Niisiis, kuigi rahvalaulu tõlkimisega tegelesid mitmed baltisaksa haritlased, leiame rahvalauluimitatsioone balti luuletajate loomingust võrdlemisi vähe. Nähtavasti tundus regivärsimeetrum, nii nagu seda tundis tolleaegne teooria (neljajalgne trohheiline allitereeriv lõppriimita värss), poetilise väljendusvahendina saksa keeles liiga primitiivne, alliteratsioonivõimalused saksa keeles väiksemad (seda tunnistab „Kalevipoja” saksandaja Carl Reinthal, vt Kreutzwald 1857: XVI) ja nii eelistati konventsionaalseid saksa ballaadimeetriume. Regivärsiimitatsioone leiame Tartu tuntud luuletaja ja ülikoolilektori Carl Peterseni (1775–1822) pärandi hulgas. Lisaks kahele eesti ainetel loodud hällilaulule leiame siit ka kaks lüroepilist rahvalaulutöötlust: „Tütre itk” („Klage der Tochter”) ja „Itk venna pärast” („Klage um den Bruder”, avaldatud postuumselt, vt Petersen 1846), mille loomisel on nähtavasti eeskujuks olnud Beiträge 4. numbris ilmunud „Olli mul kolme ella wenda” (Poesien der Ehsten 1815: 153–154) ja 11. numbris ilmunud „Elegie einer verwaisten Braut” (Elegie 1818: 142–147).

Luuletuse „Itk venna pärast” algusstroofid kõlavad võrdluses Beiträge eestikeelse rahvalauluga nii:

*Hatte drei geliebte Brüder,
Sandte den ersten Heerde hütthen,
Sandte den zweiten Beeren lesen,
Sandte den dritten Fische fangen.*

*Olli mul kolme ella wenda,
Ühhe ma saatsin karjasmale,
Teise saatsin marjasmale,
Kolmanda emma jöle.*

⁹ Siin ei ole käsitletud regivärsitõlkeid, mida ilmus nii akadeemilistes väljaannetes kui ka ajakirjanduses, vaid ainult neid luuletusi, mida autorid on esitanud oma kogudes töötlusena enda autorinime all.

*Heim kehr jener aus der Hüthung,
Heim der andre mit den Beeren,
Heim der dritte nicht vom Bache...*¹⁰

*Tulli koio karjasmaalte,
Tulli koio marjasmaalte,
Ei tulnud emma jõelta...*

Tegu on rahvaliku perekonnaballaadiga „Uppunud vend”, mis jutustab kolmest teesaadetud vennast, kellest noorim, kalale läinud vend jääb kadunuks. Õde läheb venda otsima ja saab kuult vastuse venna uppumisest. Sama motiivi on hiljem kasutanud ka Jegór von Sivers („Kadunud vend” / „Der verlorene Bruder”, Sivers 1853: 138), tuginedes selle loo mõnele bänkelsangilikumale versioonile, mis seostab venna uppumist enesetapuga pärast truudusetu pruudi tõttu sooritatud kuritööd „saksa lossis”. Petersen on siiski paremini tabanud regivärsi meetrumit ja muidki tunnuseid (kordusi, alliteratsiooni, parallelismi, lõppriimi puudumist, jaotust eri pikkusega stroofideks).

Peterseni teine regivärsiimitatsioon „Tütre itk” on rahvalaul vanemate haul nutvast vaeslapsest, kes vannutab ema hauast üles tõusma ja talle veimevakka valmis panema. Sedagi motiivi on hiljem kasutanud Sivers pikemas, dialoogivormis ballaadis „Vaeslapse pruudilaul” („Brautlied einer Waisen”, Sivers 1853: 148–151).

Sievers on püüdnud regivärsivormi valada ka juba eespool mainitud „Salme laulu” („Kosjad” / „Die Brautwerbung”, Sivers 1853: 145):

*War einmal ein junges Weibchen,
Ging hinaus die Herde hüten.
Fand ein Huhn im Wiesengrase,
Trug es sorgsam mit nach Hause.
Aus dem Hühnchen ward ein Mägdlein,
Ward die schöne zarte Salme...*¹¹

Veel leiame tema rahvalaulutötluste ja -tõlgete hulgas rahvaliku perekonnaballaadi „Tütarde tapja” („Karistatu” / „Die Bestrafte”) – siin on juttu vennast, kelle väljavaated pruuti majja tuua on piiratud, sest talus on palju tütreid. Ta soovib emal õed uputada, kuid kui ema seda teeb, saab ta vastu hooletu ja laisa minia. Kahetsev ema kutsub tütreid tagasi, kuid tütreid eelistavad elada vetevoogudes koos kaladega.

Siversi üheksast laulust koosnev poem „Müüt” („Mythe”, Sivers 1853: 155–165) autori märkusega „vabalt rahvalauliku pärandatu järele” (*frei nach Ueberlieferung eines Volkssängers*) on vabavärsiline armulaul, mis meenutab oma kirglikus paatoses pigem Ossiani laule, kuigi tegevuspaigaks on eestimaine Oru allikas.

Terve tsükli saksakeelseid laule lõppriimita allitereerivas trohheilises tetrameetris on avaldanud Leopold von Schroeder (1851–1920), Tartu Ülikooli õppejõud, tuntud indoloog ja eesti mütoloogia uurija. Faehlmanni müütide regivärsiliste tötluste kõrval (vt allpool) sisaldavad tema kogud (Schroeder 1889; 1906) ka regivärsiimitatsioonis originaalloomingut: luuletus „Laulja” („Der Sänger”) on üksildusest ja maailma mõistetamatuse tõttu looduse kes-

¹⁰ Õel oli kolm venda, / esimese saatis ta karja, / teise marjule, / kolmanda kalale. / Üks vend tuli koju karjast, / teine tuli koju marjult, / kuid kolmas ei tulnud koju oja äärest.

¹¹ Oli kord üks noor naine, / kes läks karja / ja leidis heinamaalt kana, / tõi selle ettevaatlikult koju. / Kanakesest kasvas tütarlaps, / kasvas ilus nõtkes Salme.

kele pagenud lauliku lüüriline meditatsioon. Luuletuses „Torm” („Sturm”) ootab tütarlaps tormiselt merelt tagasi oma kallimat, kelle meri on võtnud. Luuletuse „Rukkirääk” („Die Schnarrwachtel”) lüüriline mina on rikka pruu-di pärast maha jäetud vaene neiu. Luuletuses „Jaanilaupäev” („Johannis-abend”) ilmutab jaanilaupäeva õhtul pidutsevatele eestlastele end nende vana jumal, kuid joomased mehed ei kuule tema sõnumit. „Talvevidevikul” kutsub laulik üles eesti rahvaluulet võõra kõrva eest saladuses hoidma:

*Aber höre meine Worte:
Nur die treuen Estensöhne
Dürfen kennen diese Sagen.
Hüte, hüte deine Zunge,
Nimmer sprich zu fremdn Leuten
Von den alten Estensagen.
Denn die klugen Fremden lachen,
Spotten über unsre Thorheit,
Oder nennen gar sie gottlos,
Unsre alten frommen Sagen.¹²*
(Schroeder 1889: 86)

Eesti muistendid baltisaksa luules

Hiiumuistendid

Kuigi Kalevipoja-muistendid olid Õpetatud Eesti Seltsi pideva tähelepanu all – neid trükiti ajakirjas Das Inland ning eepos ise ilmus korraka kahes keeles¹³ –, ei ole eesti vägilane inspireerinud saksakeelseid luuletajaid. Heroiseeritud ja rahvuslikult instrumentaliseeritud, „raudmeestega” võitlev eesti hiid ei sobinud nähtavasti baltisaksa luule kangelaseks. Küll aga on Christian Eduard Pabst avaldanud luuletuse „Suremees” Saaremaa Suurest Tõllust, kes kindlustas oma rahvale õnne ja edu, aga kui tema abi kuritarvitati, siis oma edasisest soosingust keeldus (Pabst 1856).

Faehlmanni müüdid

Kõige rohkem ainet on baltisaksa luulele pakkunud Faehlmanni müüdid, mis ilmusid saksakeelsetena Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes ajavahemikus 1840–1852 Friedrich Ludwig von Maydelli illustratsioonidega. Jäägu siinkohal kõrvale nende muistendite rahvaehtsuse küsimus. Oluline on see, et Faehlmann pakkus ja baltisaksa haritlaste kogukond võttis neid rahvaehtsatenä. Faehlmanni müüdid esindasid pikka aega eesti rahvaluulet kodu- ja välismaises erialakirjanduses (vt Faehlmann 1999: 10).

Populaarseim Faehlmanni jutustatud lugudest oli muinasjutt Koidust ja Hämarikust, loodusmuistend, mis seletas põhjamaiste valgete ööde müstee-

¹² Aga kuula minu sõnu: / ainult ustavad eestlaste pojad / tohivad neid muistendeid teada. / Hoiu, hoiu oma keelt, / ära räägi kunagi võõrastele inimestele / vanu eestlaste muistendeid. / Sest targad võõrad naeravad, / pilkavad meie sõgedust, / või nimetavad neid isegi jumalatuks, / meie vanu vagasid muistendeid.

¹³ Kalevipoja muistendite ja saamisloo kohta vt Annist 2005.

riumi. Faehlmann avaldas oma muinasjutu 1844. aastal ja juba järgmisel, 1845. aastal ilmub Inlandis tuntud Tartu poetessi Minna von Mädleri (1804–1891) luuletus „Koit und Ämmarik, Morgenroth und Abendroth” (Mädler 1845: 741–743). Toimetuse saatesõnas viidatakse Faehlmanni algtekstile, mis andvat eesti rahvamuistendit edasi väga meeldival viisil. Kolm aastat hiljem avaldab Minna von Mädler „Koidu ja Hämariku” ka oma luulekogus (Mädler 1848: 182–187), juhatades selle sisse Faehlmanni muistendi algusriidadega.

Alljärgnev katkend näitab, kuivõrd sõnasõnaliselt tugineb luuletaja Faehlmanni proosatekstile (alla on joonitud Faehlmannilt laenatud kujundid).

Fr. R. Faehlmann, Koit und Ämmarik (Morgenroth und Abendroth), 1844

Kennst du die Leuchte in Altvaters Hallen? So eben ist sie zur Ruhe gegangen und da, wo sie erlischt, glänzt der Widerschein noch am Himmel, und schon zieht sich der Lichtstreif hinüber nach Osten, wo sie sogleich in voller Pracht wieder die ganze Schöpfung begrüßen soll? Kennst du die Hand, die die Sonne empfängt und zur Ruhe bringt, wenn sie ihren Lauf vollbracht hat? Kennst du die Hand, die die erloschene wieder anfacht und ihren neuen Lauf am Himmel beginnen läßt?

(Faehlmann 1999: 117, tõlge samas: 119).

Minna von Mädler, Koit und Aemmarick (Morgenroth und Abendroth), 1845

Kennst du in Allvaters Hallen, Kennst du jene Leuchte nicht? Siehe, Purpurstrahlen wallen, Wo erlosch ihr goldnes Licht.

Eben kaum zur Ruh' gegangen, Lächelnd noch im Widerschein, Tritt sie schon mit vollem Prangen In das Thor des Ostens ein.

Weißt du, wessen Hand die Sonne Aufnimmt und zur Ruhe bringt, Wenn nach ihrem Lauf der Wonne Sie ermüdet niedersinkt?

Weißt du, wessen Hand entzündet Wieder ihr erlosch'nes Licht, Daß ihr Himmelsgang verkündet Von der treubewahrten Pflicht?¹⁴

Vormi poolest jaguneb luuletus ühetaolisteks neljarealisteks, vahelduvalt nelja- ja kolmejalgetest värssidest koostevateks ristriimilisteks stroofideks (see on tüüpiline saksa ballaadistroof). Meetrum on trohheiline – kas võib siin oletada eesti regivärsilise rahvalaulu kaudset mõju?

Regivärs on meeles mõlkunud viis aastat hiljem Kreutzwaldi eestikeelses versioonis. Ka Kreutzwald tugineb äratuntavalt Faehlmanni jutustusel, kasutab samu metafoore, kuid on – Inlandi autori ja lugejana – kahtlemata tundnud ka Minna von Mädleri luuletust.

¹⁴ Kas tunned valguseandjat Vanaisa kijas? / Vaata, purpurkiired langevad sinna, / kus kustus tema kuldne kuma. // Just äsja puhkama läinud, / naeratades veel vastukumas, / astub ta kohe jälle täies säras / ida väravatest sisse. // Kas tead, kelle käsi päikese / vastu võtab ja puhkama viib, / kui ta pärast oma õnneteekonda / väsinult maha vajub? // Kas tead, kelle käsi / kustunud valguse taas läidab, / nii et tema taevaskäik annab / tunnistust truult täidetud kohusest.

F. R. Faehlmann, Koit ja Ämmarik
(Faehlmann 1999: 119)

*Kas sa tunned valguseandjat Vanaisa
kojas? Praegu just on ta puhkama läinud
ja seal, kus ta kustub, hiilgab veel
ta kuma taeval, ja juba nihkub
valguseviir edasi itta, kus ta
kohe jälle täies säras kogu loodust
peab tervitama. Kas sa tunned kätt,
kes päikese vastu võtab ja puhkama viib
kui ta oma teekonna on lõpetanud?
Kas sa tunned kätt, kes kustunu
taas läidab ja laseb tal taeval
uut teekonda alustada?*

F. R. Kreutzwald, Koit ja
Hämarik (u 1850)
(Kreutzwald 2003: 43–44)

*Kas sa tunned valgustavat
Tuletungalt taara tares?
Praegu peitis pilve põue
Päike silmad puhkamaie,
Udu kaissu unistama.
Läänest, kuhu valgus langes,
Kannetakse ehakumal
Kustund küünal ida kambri,
Kust meil kuldne elupaiste
Teisel päeval taeva tõuseb.
Kas ehk tunned kanget käppa,
Kelle pihu peites päikest
Punetes viis puhkamaie?
On sul tuttav teine ori,
Kes meil' kuldse elupaiste
Hommikul pann'd põlema?*

Baltisaksa luuletajatest järgib Kreutzwaldi eeskuju hiljem L. von Schroeder, kes püüab kasutada oma rohkem kui 100-värsilises eepilises luuletuses „Koit und Aemmarick. Eine estnische Sage” eesti regivärsi vormivõtteid:

F. R. Faehlmann,
Koit und Ämmarik, 1844

*... Jene schöne Zeit war nun
gekommen, wo die Blumen
erblühen und duften, und
Vögel und Menschen erfüllten
den Raum unter Ilmarinen's
Zeit mit Liedern – da sahen
beide sich zu tief in die braunen
Augen, und als die verlöschende
Sonne aus ihrer Hand
in die seinige ging, wurden
die Händen gegenseitig
auch gedrückt und auch Beider
Lippen berührten sich.*

(Faehlmann 1999: 118).¹⁵

Leopold von Schroeder,
Koit und Aemmarick, 1889

*Kennst du wohl des Nordens Nächte?
...
Jene Zeit war nun gekommen,
wo die Blumen blühen und duften,
Wo die Vögel und die Menschen
Jauchzen auf der frohen Erde
Und die Luft mit Liedern füllen;
Da geschah es, dass die beiden,
Schönes Mädchen, schöner Knabe
Sich zu tief ins Auge schauten,
Drückten leise sich die Hände,
Und es fanden sich die Lippen,
Fanden sich zu sel'gem Kusse.¹⁶*

¹⁵ See ilus aeg oli nüüd saabunud, kus lilled õitsevad ja lõhnavad, ning linnud ja inimesed täitsid lauludega ruumi *Ilmarise* telgi all, – siis vaatasid mõlemad teineteisele liiga sügavasti sõstrakarva silmadesse, ja kui kustuv päike läks temakese käest tema kätte, suruti ka vastastikku kätt ja ka mõlemate huuled puutusid kokku (Faehlmann 1999: 120).

¹⁶ Kas tunned põhjamaa öid?... See aeg oli nüüd saabunud, / kus lilled õitsevad ja lõhnavad, / ning linnud ja inimesed / hõiskavad röömsal maal / ja täidavad ilma lauludega. / Siis juhtus see, et ilus tüdruk ja ilus noormees / vaatasid mõlemad teineteisele liiga sügavasti silmadesse, / ja surusid teineteise kätt / ning nende huuled said kokku, / said kokku õndsaks suudluseks.

Ka siin pole Faehlmanni tekst sugugi veel kaotanud oma mõjujõudu. Näeme seda juba kuulsast küsivast pöördumisest *kennst Du?* ('Kas tunned?'), millega algavad kõik Koidu ja Hämariku luulendused. Ka edasi järgib Schroeder peaaegu sõna-sõnalt algteksti. Mis puutub vormi, siis Schroeder kasutab rahvalaulu hea tundjana nii kordusi kui ka alliteratsiooni, kuid tema regivärsi kohta liiga korrapärane silbilis-rõhuline trohheus kipub jääma pikapeale üksluiseks.

Hiljemgi on Koidu ja Hämariku lugu veel luulendatud: eesti keeles kasutab seda ainet Matthias Johann Eisen luuletuses „Koit ja Hämarik” (Eisen 1884: 6–9), saksa keeles Gregor von Glasenapp (1855–1939) („Hemmarik und Koit: Abendrot und Morgenrot” (Glasenapp 1907: 2–3) ja Nikolai Anderson („Koit und Hämarik”, vt Anderson 1905). Hiljem on see muistend tundunud nähtavasti liiga vanaromantiline pälvimaks moodsa luule huvi.¹⁷

Teine luules esinev Faehlmanni motiiv on muistend laulujumal Vanemuise. Faehlmännil on kaks Vanemuisega seotud lugu: üks räägib laulujumalast, kes andis kõikidele olenditele lauluhääle. Motiivi kasutavad J. von Sivers („Wannemunnes erster Sang”, 1846, muudetud kujul „Wannemunnes Sang”, 1856) ja L. von Schroeder („Wannemuines Sang”, 1889), viimane taas vormiliselt regivärssi imiteerides. Teine muistend räägib laulujumala lahkumisest (avaldati ÕES-i toimetistes 1852). Faehlmann esitab selle ÕES-is 1849, kuid Jegór von Siversi samateemaline luuletus ilmus juba 1846. aastal märkusega, et lugu on saanud aine suulisest pärimusest. Viieteistkümnes 8-realises stroofis jutustab luuletaja rahvapidustustest, kuhu oli tulnud ka Vanemuine, kelle laulu katkestas küürakas vanamoor oma kibestunud ja sarkastilise lauluga kunagisest õitsvast noorusest ja rohketest kosilastest. Vihas tades tõmbab Vanemuine üksteise järel katki kandlekeeled ja kaob. Temast jääb maha purunenud roietega surnud vanamoor.

Faehlmanni lugude sündmuspäigaks on Emajõe kaldad, mida Faehlmann nimetab „eestlaste klassikaliseks pärisalaks” (Faehlmann 1999: 47): „Siin oli esimeste inimeste paradiis, siin laulis luulejumal oma südanthaaravat hümeni, siin keedeti keeled, ja lähedases ojakeses puhkab särav ning laulev Kaleviidi mõök” (Faehlmann 1999: 48). Muistendis „Wannemuisest” (1849) räägib Faehlmann, kuidas muistsel ajal säranud Emajõe kaldad toredusest ja hiilgusest ja kuidas Vanemuine sagedasti uhkeid tammehiisi ja lillerikkaid aasu oma ülevate laulude ning võrratute kandlehelidega tervitas (Faehlmann 1999: 179), andes kõikidele olenditele ja loodusnähtustele hääle: Emajõgi ise „jättis meelde ta riiete kahina ja iga kord, kui ta kevadel oma uue nooruse üle rõõmustab, mühab ta, nagu ta seal oli mühinat kuulnud” („Wannemuse laul”, Faehlmann 1999: 50).

Kristi Metste (Faehlmann 1999: 235) on pidanud Faehlmanni selle Emajõe ülistava laulu autoriks, mida Faehlmanni eeskujul esitasid rahvalauluna toonased rahvalauluväljaanded (Faehlmann 1840: 38–47; Neus 1850: 58–59):

¹⁷ Hiljem on seda motiivi kasutanud Edzard Schaper (Schaper 1934–1935: 25–26). Vt ka Undusk 1992: 713.

*Ei kõigile ei õnneks antud,
Õnneks antud, palgaks pantud,
Emma jõe jälgi käia,
Emma wahtu wadataie,
Emma kohkamist kulata,
Emma seljas sõiteletes
Emma silma wadataie,
Emma silmas ennast nähha.*

Baltisaksa luule eelistab Emajõe Liivimaa jõgesid (vt Lukas 2011: 147), kuid kui siin Emajõe mainitakse, siin Faehlmanni muistendite eeskujul ikka seoses Vanemuisega, vt nt J. von Siversi luuletusi „Wannemunnes erster Sang”, „Wannemunnes letzter Sang” (1846), „Wannemunnes Sang” (1856) või L. von Schroederi „Wannemuines Sang” (1889). Üks näide Siversilt:

*Die Quellen und Bächlein alle,
Die lerntens vom Mutterbach,
Der aber ahnet das Rauschen
Des Göttergewandes nach,
Wenn ihm der neue Frühling
Jugendkraft verleiht,
Und er in rauschende Falten
Wirft sein wallendes Kleid.¹⁸*

(„Wannemunnes erster Sang”, *Balladen und Lieder* 1846: 24).

Kreutzwaldi ennemuistsed jutud

Faehlmanni müütide kõrval on eesti rahvapärimuse vahendajaks olnud Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsed jutud”, millest osa ilmus kõigepealt saksakeelsena ajakirjas *Das Inland*. Kreutzwald, samuti ka Schultz-Bertram jutustavad Inlandis loo ehitusmeister Olevist, kes seitsmenda meistrina võttis ette Oleviste kiriku torniehituse, kuid kukke tornitippu pannes sarnaselt oma seitsme eelkäijaga alla kukkus. Kohe leiame Inlandis lausa mitu selle teemalist luuletust: Schultz-Bertrami, Eduard Pabsti ja Andreas Wittorfi sulest. Hiljem on selle teema juurde tulnud ka Mia Munier-Wroblewska, tuginedes Kreutzwaldi muistendiversioonile. Eesti luuletajatest on see lugu pälvunud M. J. Eiseni tähelepanu („Olev”, Eisen 1884).

Teine „Ennemuistsete juttude” kirjanduslikult edukas muistend on lugu venna poolt keelatud armusuhte eest Porkuni järve uputatud preilist, mis seletab kummalist valgust öise järve peal (vt lähemalt Kreem, Lukas 2008). Saksakeelseks ballaadiks vormis selle loo esmalt Kreutzwald („Das Fräulein von Borkholm”, 1836). Kreutzwaldile tugines Marie Under oma eestikeelse ballaadis „Porkuni preili” (1929). Baltisaksa kirjanduslik traditsioon seostab aga sarnast lugu hoopis Võrtsjärve ja Rannu mõisapreili Barbara von Tiesenhauseiniga, millest jutustavad balti kroonikud (Russow, Renner) ja nende järgi poeedid: saksakeelseks ballaadiks on loo vorminud Eduard Pabst („Härä

¹⁸ Kõik allikad ja ojakesed / õppisid Emajõelt, / kes aga aimab järele / jumalate riiete kahinat, / kui talle uus kevad / annab noorusjõu / ja mühisevatesse voltidesse / heidab ta oma voogava rüü.

Georg von Tiesenhausen ja tema vaene õde” / „Derr Georg von Tiesenhausen und seine arme Schwester”, Pabst 1856: 98–103).

Inlandi vahendusel on baltisaksa ballaadi jõudnud ka juba A. Knüpfferi ja J. Grimmi mainitud eesti motiiv rõugutajast, nõiast, kes plaanib oma inetu tütre nõiduse abil mehele panna. Selleteemalise luuletuse avaldab Inlandis K. H. Busse („Rõugutaja kasulaps. Eesti rahvamuistendi järele” / „Das Pflegekind des Rõugutaja. Nach einer esthnischen Volkssage”, 1847). Seegi lugu tuli eesti kirjandusse Kreutzwaldi „Ennemuistsete juttude” kaudu.

Kreutzwaldi vahendusel on saanud baltisaksa luuletajatele tuttavaks ka luupainaja lugu: kui mees abikaasale tolle salapärase päritolu teatavaks teeb, kaob naine kõige nelja tuule poole, jättes maha oma mehe ja lapsed. Sel teemal on 1846. aastal avaldanud ballaadi Reinhold Schellbach („Luupainaja. Eesti muistend” / „Der Alp. Ehstnische Sage”), mis on nähtavasti olnud eeskujuks Jaan Bergmanni ballaadile „Luupainaja” (1901). Võrrelgem esimest stroofi:

Schellbach:

*Mein Weib, mein Weib, wie ging es zu,
Daß heute dreimal lachtest Du?
Was ich sonst nimmer an dir gesehn,
O sprich, mein Weib, wie ist's gescheh'n?*¹⁹
(*Balladen und Lieder* 1846: 115).

Bergmann:

*Mu naine, mu naine, miks naersid nii
Kolm korda kirikus valjusti?
Sul muidu on ikka tõsine meel,
Ei olnudki enne sa naernud veel!*

See motiiviülekanne (Kreutzwald-Schellbach-Bergmann) tõendab ilmekalt, et kultuuriline laenamine Baltikumi eri rahvaste vahel oli levinud ja toimus mõlemas suunas.

Rändavad järved

Jacob Grimm täheldas oma „Saksa mütoloogias” veekogudega seotud muistendite rohkest eesti rahvapärimeses ning tõi ära mõned neist. Esimene veekogu, mis Liivimaal rahvusvahelise skandaali põhjustas, oli küllap Võhandu jõgi, millele ehitatud veski talupojad 1641. aastal hävitasid kaitsmaks püha jõge reostamise eest. XVII sajandist peale on see lugu pärvinud õpetlaste tähelepanu (Gutslaff 1644; Boecler 1685; Grimm 1835: 338). Teine Grimmi ülestähendatud lugu pealkirjaga „Emujärv” / „Der See Eim” pajatab Võrtsjärve tekkimisest ja Emujärve kadumisest (Grimm 1835: 339): lugu pärvis tähelepanu, sest germaani mütoloogias olevat järvede rändamine tundmatu. Eiseni järgi olevat see eelkõige Eestimaale ja Liivimaale omane nähtus, mida võib vähesel määral esineda ka Soomes või Leedus (Eisen 1920).

Grimm leidis motiivi Friedrich Thierschi (1784–1860) 1809. aastal avaldatud luuletusest „Muinasjutt Emujärve rändamisest. Eesti muistend” („Mährlein von der Wanderung des See Eim. Esthländische Sage”), mille esimene stroof kõlab:

¹⁹ Mu naine, mu naine, kuidas see juhtus, / et sa täna kolm korda naersid? / Ma ei ole seda sinu juures kunagi näinud, / ütle, mu naine, mis on juhtunud?

*War ein See in schönen reichen Auen,
Groß und klar und frische Kühlung hauchend,
Der mit Grün und Blumen sich die Brüste
Und mit Brunnlein die Gefilde schmückte;
Aber böse Räuberhorden wohnten
Wo der Eim vom Segen überfloß.²⁰*

(Thiersch 1809: 179.)

Tuntud Müncheni filoloogiprofessori Friedrich Thierschi 17 kuuerealistest stroofist koosnev luuletus on üleüldse kõige esimene eesti muistendi luulendus. Nähtavasti äsja ilmunud „Poi si imesarve” mõjul on see kirjutatud rahvalikus laadis, ennetades alles pärast Grimmide töid valla pääsenud muistendiluule buumi. Tegu on loodusmaagilise ballaadiga, millel oli alates Gottfried August Bürgeri „Leonorest” või Goethe „Metshaldjast” saksa luules konjunktuuri. Samas leidub saksa ballaadikas harva muistendeid, milles peategelaseks tõuseb loodusnähtus ise, mitte mõne veevaimu või näki personifitseeritud kuju. Järv ise on selle loo peategelane, ta rõõmustab ja kurvastab, näeb ja kuuleb, tegutseb ja maksab kätte, vahetab oma asukohta:

*Da geschah es um die Abendstunde,
Daß er seine Fischlein herberufte,
Kamen diese emsiglich geschwommen,
Bargen sich behend, wo er befohlen,
Sieh! Da hob er alle seine Glieder,
Aus dem alten Bett emporzufliehn.²¹*

Kuidas autor selle aine peale sattus, pole tuvastatav. Folklooriuurimused on näidanud, et järvede rändamist esineb eesti ja läti rahvapärimeses paljudes variatsioonides ja seoses paljude järvedega, Eestis nt Valgjärve, Tamula, Ilmjärve, Vagula, Kaali, Sangaste, Võrtsjärvega (Eisen 1920). Põhjuseks, miks järved asupaika vahetavad, on kõige sagedamini vee reostamine või inimeste moraalne süü, harvem järvede omavaheline tüli. Enamasti lendab järv ühest kohast teise nagu Thierschi luuletuses, harvemini voolab. Ta lendab pilvena, koos oma kalade, muude vee-elukate ja -taimedega. Thierschi järv jätab endast maha ainult mürgised kärnkonnad, maod, rotid (Thiersch 1809). Rändamise pikkus on erinev, kõige kauem ongi teel Emujärv – õhtust hommikuni. Mõnikord juhtub, et järv uputab enda alla kiriku, mõisa või linna – nii juhtunud Valgjärvega, mis pärast üht pulmapidu mattis enda alla mõisa Helme kihelkonnas (vt Hupel 1774: 230; Masing 1821; Kreutzwald 1838) – taas üks ballaadimotiiv. Otto Dreisterni ballaadis „Pulmad Alüksnes” („Die Hochzeit zu Marienburg”) laulatatakse Alüksne lossis öde-venda, kes olevat ostnud kirikliku õnnistuse oma häbiteole puhta kulla eest. Loodus maksab ebaloomuliku teo eest kätte lõputu vihmasajuga, mis uputab lossi koos pulmalistega.

²⁰ Oli kord järv keset kauneid lopsakaid niite, / suur ja selge, õhkamas värsket jahust, / roheline ja lilledega ehtis ta oma rinda / ja nurmesid allikatega. / Aga kurjad röövlid asusid elama sinna, / kus Emujärv nautis õnne.

²¹ Siis juhtus ühel õhtutunnil, / et ta kutsus kokku oma kalakesed, / need tulid usinalt ujudes, / pugesis kärmelt sinna, kuhu ta käskis. / Ja ennäe! Siis kergitas ta kõik oma liikmed / vanast süngist üles ja tõusis lendu.

*Unendlicher Regen ergiesst sich herab –
Die Erde eröffnet ein weites Grab –
Vergebens Rufen! Die Burg versinkt;
Der geschändete Boden sie dürstend verschlingt –
Ein tiefer See nur kündigt uns heut
Wo einst sie gestanden in Herrlichkeit²²*

(Dreistern 1846: 950).

Sama motiivi on eesti luules kasutanud Eisen („Valgjärve sünd”, Eisen 1884).

Mõni järv rändab ka Eestist Lätisse, nagu näiteks Astjärv ehk Burtnieki järv. Ühe eesti rahvamuistendi järgi on selle Lätimaa järve esialgne asukoht Karksi kandis, kus elas järveema oma lastega. Tütrega tülli sattudes otsustas järv oma asupaika vahetada. Läti muistendi järgi on Burtnieki järv asunud kunagi hoopis Paju kihelkonnas Valgamaal – sealt olevat suur härg ta oma seljas Lõuna-Liivimaale kandnud. Järv saanud maha langeda alles siis, kui üks laps tema nime hüüdnud. Seejärel laskunud järv alla Beverini kiriku kohale, kus parajasti peetud jumalateenistust. Sestpeale võib järvest kuulda kirikukellade helinat (Bienemann 1897: 19).

Eesti kirjandusse juurutas rändava järve motiivi Kreutzwald „Eesti rahva ennemuistsetes juttudes”. Loos pealkirjaga „Paigast läinud järveke” lahkub Kasaritsa järv oma süngist pahameele tõttu vaelevande pärast, mille junkur andis talutüdrukule, öeldes: enne voolaku see järv oma paigast, kui et ma sinu maha jätan. Järve kadumine on aadliku töötuse tühisuse märgiks. Tuginedes Kreutzwaldi jutustusele, on eesti luuletajatest seda motiivi ballaadiks vorminud Eisen („Walewanne”, Eisen 1884: 45–47) ja Under („Rändav järv”, Under 1929).

Baltisaksa luuletajate allikaks on olnud selle loo muud versioonid. Victor von Andrejanoffi ballaad „Lendav järv” („Der fliegende See”) jutustab Kuramaal asuva Sepene järve tekkimisest. Hävitavast üleujutusest pääsevad vaid karjalapsed tänu oma imeilusale laulule. Järve kohalelendu kirjeldab luuletaja väga meelelistes piltides:

*Da mit lauten Donnerschlägen
Niederrauscht ein mächt'ger Regen:
Fische, Muscheln, Frösche, Quallen,
Schilf und Seegras niederfallen,
Und die Wolke aus der Höh'
Senkt sich nieder, – wird zum See²³*

(Andrejanoff 1895: 180).

Luuletaja Hedda von Schmid käsitleb rändava järve motiivi poeemis „Astjärvel” („Am Astjärw. Eine Livländische Sage”, 1899). Selles mitmeosalises teoses on üksteisesse põimitud mitmed lood: rahvalik seletusmuistend rändavast järvest ja vee alla vajunud linnast, rahvusvaheliselt tuntud romanti-

²² Lõputu vihmased voolab alla, / maas avaneb lai haud. / Asjatud hüüded! Kindlus vajub. / Teotatud maa neelab ta süngelt. / Vaid sügav järv annab meile täna teate sellest. / Kus ta kunagi seisis täies hiilguses.

²³ Äkki valjude pikselöökidega / pääseb valla võimas sadu, / kalad, teokarbid, konnad, meduusid, / roog ja mererohi murduvad / ja kõrgelt vajub alla pilv / ning temast saab järv.

line muinasjutt järves elavast mehi ligimeelitavast näkist ja kroonikute mainitud sündmused seoses Beverini kindlusega. Luuletaja fantaasias on põimunud ajalugu ja müüt. See on kooskõlas ka muistendikogude väljaandjate (nt G. Bienemanni) taotlusega esitada Baltimaadest pärit mitmekeelset pärimust ühtsena, siduda suuline ja kirjalik, kroonikate vahendatu ja rahvapärimus ühtseks balti kohalooks.

Teose juhtmotiiviks on iseseisva romantilise ballaadina sissejuhatuses antud lugu järvehaldjast, kelle tema armsam maha jättis ja kes otsustas meelehärmi valmistanud paigast ühes järvega lahkuda:

*Mit meinem See entweiche ich zur Stund',
Ich trage ihn hinweg in meinem Schleier;
Von hier, wo Bruch der Treue schnöd' geübt,
Entfliehe ich mit meiner blauen Welle,
Wo kein Erinn'runghauch mein Dasein trübt,
Da breite ich sie aus an schön'rer Stelle!...*²⁴

(Schmid 1894: 16)

Ka rohke pärimus järve uputatud kirikukelladest, mida loodeti sel viisil vaenlase eest päästa, on baltisaksa ballaadi jõudnud. 1854. aastal jutustab sellise loo Eduard Pabst ajakirjas *Inland* seoses Saaremaa Sääre järvega, lisades juurde ka samateemalise luuletuse. Andreas von Wittorff seob oma ballaadis „Kellajärv” („Glocken-See”, Wittorff 1859: 9–12) motiivi Zarnikava kiriku lähedal paikneva järvega Lõuna-Liivimaal: metsajärve peidetud kella helinat kuuleb kerjus, kes järve kaldal uinakut teeb, ja annab uudisest külarahvale teada. Kuid kui kuuldus jõuab mõisahärra kõrvu, kes tahab kella vägisi endale võtta, pageb kell vihase helinaga ega ole sealtpeale enam leitav. Hedda von Schmidi luuletuses „Eniveres Martna kihelkonnas” („Bei Sternberg in St. Martens”) on kirikukell uputatud põhjatusse Väike-Rõude jõkke Läänemaal. Eesti luuletajatest on sama motiivi kasutanud Eisen („Kadunud kell”, 1884).

Kokkuvõtteks

Eesti muistendid on eesti ja baltisaksa (lüh)eevilise luule ühisosa. Baltisaksa luuletajateni jõudsid eesti muistendid ja rahvalaulud kohalike ajakirjade (eriti *Das Inland*), hiljem saksakeelsete kogumike vahendusel, leides peatset vastukaja ka luules. Kõige rohkem kirjutati luulet eesti folkloorsetel ainetel 1840.–1850. aastatel. Sajandi lõpupoole, rahvusliku eraldumise voos leiab baltisaksa ballaad rohkem ainet balti kroonikatest ja ajalookirjutusest, kuid jätkub ka rahvamuistendi luulendamise (eriti meelsasti avaldasid sedasorti teoseid kohalikud kalendrid). Moodi tulevad ka pikemad eepilised luuletused ja poemid, milles püütakse ajaloolist ja rahvapärimust sünteesida ühtseks balti kohalooks (nt Hedda von Schmidi „Astjärvel. Liivimaa muistend”, 1899; Helene von Engelhardti „Beate öö. Muinaslugu Kuramaalt”, 1900).

²⁴ Oma järvega kaon siit otsekohe, / ma kannan ta ära oma looriga; / ära siit, kus alatult murti truudust, / pagen oma siniste vetega, / sinna, kus mälestuste vine minu olemist ei tumesta, / seal laotan ma ta valla kaunimasse kohta.

Mida otsisid baltisakslased eesti ja läti folkloorist? On see huvi kantud XIX sajandi eksotismilembusest või võis selle abil täita mingit puuduvat lünka kultuurilises identiteedis?

*Wer liebe für seine Heimath hegt,
Auch ihre Sagen im Herzen trägt.*²⁵

(Schmid 1899: 157)

Nii põhjendab Hedda von Schmid oma huvi eesti ja läti rahvapärимuse vastu poeemis „Astjärvel”. „Rahvamuistendid süvendavad kodutunnet. Sellepärast on eesti ja läti rahvamuistendid meile, baltisakslastele, rohkem kui vaid iluasjake” (Estnische Volkssagen 1935: 8), leiame ühe hilisema eesti muistendikogu eessõnast.

Eesti (või/ja läti) rahvapärимuse tundmine on baltisakslaste jaoks seotud kodutundega. Ajastu vaimus tekkinud akadeemilisest kogumis- ja säilitamistungist kujunes „balti erilaadi” oluline osa, lokaalse identiteeditunde nurgakivi. *Heimatsinn, Heimatstimmen, Heimatbuch, Heimatarbeit, Heimatkunde, Heimatbildung, Heimatschutz* – neid mõisteid võime leida Baltikumi saksa-keelsest kirjandusest XIX sajandi lõpust peale: seda rohkem, mida suurem on baltisakslaste väljaränne. Kodumaa tuli säilitada kodutunde süvendamise abil. Kodu mõiste vajab revideerimist, see ei saanud hõlmata enam üksnes saksakeelset Baltikumi, vaid laienes siin elavatele põlisrahvastele, kelle abil sai avardada oma kultuurilist identiteeti. Valikuliselt, mõistagi.

Rahvaluulet ja muistendeid nähti kui ajatut arhiivi, lugude varasalve, mille seast võis leida endale sobiva, seda oma kultuurist lähtuvalt oma maitse ja tuju järgi kohandades, „oma looga” sidudes. Faehmann ja Kreutzwald kui folkloorse ainese peamised vahendajad baltisaksa publikule oskasid seda serverida sobivas kastmes. Baltisakslastele tegid Kreutzwaldile kriitikute poolt ette heidetud „stiililaenu saksa romantikult” (Annist 1966: 25) eesti rahvapärимuse kindlasti lähedasemaks. Võrreldes eesti rahvaballaadi ja ka hilisema eesti kunstballaadi sotsiaalse suunitlusega eelistavad baltisaksa autorid romantilisi, muinasjutulisi või pseudofolkloorseid teemasid, nagu Faehmanni müüdid või Kreutzwaldi muinasjutud, mis vastasid hästi järelromantilisele biedermeierlikule maitsele.

Lõpetuseks: Baltisaksa luule ülelugemine näitab, et baltisaksa kirjandus ei olnud sugugi niivõrd suletud seltskond, nagu teda esitleb Gero von Wilperti „Baltisaksa kirjanduslugu” (Wilpert 2005: 19). Kultuurivahetus Baltimaades ei ole kulgenud sugugi ühte pidi, sakslastelt eestlastele, vaid olnud ikka mõlemapoolne. Baltisaksa ja eesti kirjandus on omavahel seotud tihedamalt, kui kummagi kirjanduslood seda näitavad.

Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi grandil „Eesti vanema kirjanduse uurimise ja võrguprojekt EEVA” (ETF 7439) toel.

²⁵ Kes armastab oma kodumaad, / Kannab hinges ka tema muistendeid.

Kirjandus

- Anderson, Nikolai 1905 = Koit und Hämarik: eine estnische Sage. Nach Fählmann's Erzählung frei bearbeitet und den Frauen und Jungfrauen des alten Aistenlandes in dankbarer Verehrung gewidmet von Nikolai Anderson. Jurjew (Dorpat): J. Anderson, C. Mattiesen.
- Andrejanoff, Victor von 1895. Der fliegende See. – Das Baltische Dichterbuch. Hrsg. J. E. von Grotthuss. Reval: F. Kluge.
- Annist, August 1938. Meie valgustusaja kirjandus ja krahv Manteuffel. – Looming, nr 9–10, lk 986–1090.
- Annist, August 1966. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Annist, August 2005. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg”. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Balladen und Lieder 1846. Von J. v. Sivers, R. Schellbach, K. Glitsch, C. Stern, A. v. Wittorf. Dorpat: F. Kluge.
- Behrsing, Arthur 1928. Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung. Leipzig: L. Fernau.
- Bienemann, Friedrich jun. 1897. Livländisches Sagenbuch. Reval: Franz Kluge.
- Boecler, Johann Wolfgang 1685. Der Einfältigen Ehsten Abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten. Reval: Brendeken.
- Dreistern, Otto 1846. Die Hochzeit zu Marienburg. – Das Inland, H. 40, vg 949–950.
- Eisen, Matthias Johann 1884. Helinad Emajõelt. Tartu: Schnakenburg.
- Eisen, Matthias Johann 1920. Rändavad järved. – Eesti Kirjandus, nr 9–10, lk 305–317; nr 11–12, lk 321–332.
- Elegie 1818 = Elegie einer verwaisten Braut. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache XI, lk 142–147.
- Engelhardt, Helene von 1900. Beatennacht. Ein Märchengesang aus Kurland. Reval: Kluge.
- Estnische Volkssagen 1935. Ins Deutsche übertragen von Carl von Stern, mit einem Nachwort von Lutz Mackensen. Riga: Plates.
- Faehlmann, Friedrich Robert 1840. Esthnische Sagen. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, Bd. 1, H. 1, lk 38–47.
- Faehlmann, Friedrich Robert 1999. Teosed I. Koost M. Lepik, E. Aaver, H. Laanekask, K. Metste. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Frey, Peter Heinrich von 1813. Ueber die ehstnische Poesie. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache II. Pernau: Gotthardt Marquardt, lk 15–43.
- Fröschle, Hartmut 1985. Der Spätaufklärer Johann Heinrich Voss als Kritiker der deutschen Romantik. Stuttgart: H.-D. Heinz.
- Glasenapp, Gregor von 1907. Sagen, Probleme, Fabeln u. a. Verse. Riga: Jonck & Poliewsky.
- Grimm, Jacob 1835. Deutsche Mythologie. Göttingen: Dieterich.
- Gutslaff, Johann 1644. Kurtzer Bericht vnd Vnterricht Von der Falsch-heiligenandten Bäche in Lieffland Wöhhand. Daraus die Unchristliche Abbrennung der Sommerpahlischen Mühlen geschehen ist. Aus Christlichem Eyfer, wegen

- des Unchristlichen und Heydnischen Aberglaubens gegeben von Johanne Guts-laff, Pomer. Pastorn zu Urbs in Lieffland. Dorpat: J. Vogel.
- H a m a n n, Johann Georg 1994. Ausgewählte Schriften. Koost Hans Eichner. Ber-lin: Nicolai.
- H e r d e r, Johann Gottfried 1773. Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker. – Von Deutscher Art und Kunst. Einige fliegende Blät-ter. Hamburg: Bode, lk 1–70.
- H e r d e r, Johann Gottfried 1778/1779. Volkslieder nebst untermischten anderen Stücken. I–II. Leipzig: Weygandsche Buchhandlung.
- H e r d e r, Johann Gottfried 1789. Abhandlung über den Ursprung der Sprache. – J. G. Herders zwei Preisschriften welche die von der Königl. Akademie der Wis-senschaften für die Jahre 1770 und 1773 gesetzten Preise erhalten haben. Ber-lin: Christian Friedrich Voß und Sohn, lk 3–236.
- H e r d e r, Johann Gottfried 1828. Aehnlichkeit der mittlern englischen und deut-schen Dichtkunst. – J. G. Herder, Sämtliche Werke. Bd. VII. Stutt-gart–Tübingen: Cotta, lk 47–66.
- H i p p e l, Theodor Gottlieb von 1778. Lebensläufe nach aufsteigender Linie. Ber-lin: Friedrich Voß.
- H u p e l, August Wilhelm 1774–1782. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland. Bd. 1–3. Riga: Hartknoch.
- J a n n s e n, Harry 1881. Märchen und Sagen des estnischen Volkes. Bd. I. Tartu: Laakmann.
- J a n n s e n, Harry 1888. Märchen und Sagen des estnischen Volkes. Bd. II. Riga–Leipzig: Kymmel.
- J ä r v, Risto 1996. Kristian Jaak Peterson eesti mütoloogiat kokku kandmas. – Kirjandusteadus. Mõte ja ulm, rakendus ja uurimus. Tartu: Tartu Ülikooli Kir-jastus, lk 118–135.
- J ü r j o, Indrek 2004. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tal-linn: Riigiarhiiv.
- K i t c h i n g, Laurence 1982. Brecht's Der kaukasische Kreidekreis and Wuolijo-ki's Das Estnische Kriegslied. – Journal of Baltic Studies. XIII, Vol. 13, Issue 4, lk 314–326.
- K n ü p f f e r, Arnold Friedrich Johann 1817. Dritter Brief. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache IX, lk 12–14.
- K r e e m, Juhan, L u k a s, Liina 2008. „Romeo ja Julia” Liivimaa moodi? Barba-ra von Tiesenhauseni legend: ajalooline tagapõhi ja kirjanduslikud variatsioo-nid. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 156–177.
- K r e u t z w a l d, Friedrich Reinhold 1838. Über ein angeblich im Blanken-See ver-sunkenes Gut. – Das Inland, H. 39, vg 630–632.
- K r e u t z w a l d, Friedrich Reinhold 1857. Vorwort. – Kalewipoeg, eine Estnische Sage. Verdeutscht von Carl Reinthal. Erste Lieferung. Dorpat: Laakmann.
- K r e u t z w a l d, Friedrich Reinhold 1860–1864. Eesti-rahwa Ennemuistsed jutud ja wanad laulud, noore põlwele mälestuseks korjatud ja kirja pandud. Tallinn–Tartu: Laakmann.
- K r e u t z w a l d, Friedrich Reinhold 1869. Estnische Märchen. Übers. F. Löwe. Anmerkungen R. Köhler, A. Schiefner. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- K r e u t z w a l d, Friedrich Reinhold 1881. Estnische Märchen. 2. Hälfte. Übers. F. Löwe. Dorpat: C. Mattiesen.

- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 2003. Koit ja Hämarik. – Eesti ballaad. Antoloogia XVII–XX sajand. Koost Arne Merilai. Tallinn: Tänapäev, lk 43–44.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold, Neus, Heinrich 1854. Mythische und magische Lieder der Ehsten. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kayserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Laugaste, Eduard 1963. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Löwis of Menar, August von 1916. Märchen und Sagen. Charlottenburg: Lehmann.
- Lukas, Liina 2009. Estnische Ortssagenmotive in deutschbaltischen Balladen. – Interlitteraria, nr 14, lk 104–128.
- Lukas, Liina 2011. Kohapärimus baltisaksa ballaadis. – Vikerkaar, nr 1/2, lk 139–150.
- Masing, Otto Wilhelm 1821. Imme mis wannal ajal meie maal sündinud. – Marahwa Näddala-Leht, nr 38, lk 297–304; nr 39, lk 306–308.
- Mädler, Minna von 1845. Koit und Ämmarik. (Morgenroth und Abendroth). Eine esthnische Volkssage. – Das Inland, H. 43, vg 741–743.
- Mädler, Minna von 1848. Gedichte. Leipzig–Mitau: Reyher.
- Neus, Heinrich 1850–1852. Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung. Bd. I–III. Reval: Kluge & Ströhm.
- Pabst, Eduard 1856. Bunte Bilder, das ist: Geschichten, Sagen und Gedichte nebst sonstigen Denkwürdigkeiten Ehstlands, Livlands, Kurlands und der Nachbarlande I. Reval: J. H. Gressel.
- Petersen, Carl 1846 = Karl Petersen's poetischer Nachlass: Manuscript für seine Freunde. Köln: Peter Hammers Erben.
- Peterson, Kristian Jaak 1822 = Christfrid Ganander Thomasson's Finnische Mythologie. Aus dem Schwedischen übersetzt, völlig umgearbeitet und mit Anmerkungen versehen von Christian Jaak Peterson. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache XIV.
- Poesien der Ehsten 1815 = Poesien der Ehsten. Gesammelt von Woldemar von Dittmar. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache IV, lk 134–165.
- Pärnik, Ylo M. 2006. Dr. Georg Julius von Schultz (Dr. Bertram). Läbilõige ühe Balti idealisti maailmavaatest Eesti kultuuriloo üldpildis. Tartu: Ilmamaa.
- Der Refraktor 1836/1837 = Der Refraktor. Ein Centralblatt Deutschen Lebens in Russland. Unterhaltungen über Gegenstände aus dem Gebiete des Lebens, der Wissenschaft, Literatur und Kunst. Unter Mitwirkung der Herren M. Asmuss und C. v. d. Borg redigirt von Dr. H. Schmalz. Verlegt vom Buchhändler C. A. Kluge. Gedruckt beim Universitäts-Buchdrucker J. C. Schünmann in Dorpat.
- [Rosenplänter, Johann Heinrich] 1813. Poesien der Ehsten. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache II, lk 71–74.
- Russwurm, Carl 1856. Sagen aus Hapsal und der Umgegend. Erste Sammlung. Reval: J. Kelchen.
- Russwurm, Carl 1861. Sagen aus Hapsal, der Wieck, Oesel und Runö. Reval: Kluge.
- Saagpak, Maris 2009. Der Frühlichtseher – Georg Julius von Schultz und seine Epen 'Ilmatar' und 'Warawaatja'. – Triangulum. Germanistisches Jahrbuch 2008 für Estland, Lettland und Litauen, lk 33–56.
- Schaper, Edzard 1934–1935. Koit ja Hämarik oder Morgenrot und Abendröte. Eine alte esthnische Sage. – Das Inselschiff, nr 1, lk 25–26.

- Schlegel, Christian Hieronymus Justus 1787. Volksgedichte der Esthnischen Nation. – Der Teutsche Merkur, nr 4, lk 232–255.
- Schlippenbach, Ulrich von 1818. Erinnerungen von einer Reise nach St. Petersburg im Jahre 1814. Bd. II. Hamburg: Perthes und Besser.
- Schmid, Hedda von 1894. Gedichte. Riga–Reval: Kluge.
- Schmid, Hedda von 1899. Am Astjärw. Eine livländische Sage. Riga-Reval: Kluge.
- Schroeder, Leopold von 1889. Gedichte. Berlin: Deubner.
- Schroeder, Leopold von 1906. Baltische Heimat-, Trutz- und Trostlieder. München: Lehmann.
- Schultz-Bertram, Georg Julius von 1870. Ilmatar: Eine Commedia turanica. Estnisch und deutsch. Dorpat: W. Gläser's Verlag.
- Sivers, Jegór von. 1853. Palmen und Birken. Dichtungen. Leipzig: Weber.
- Stark, Taylor 1916. Die Deutschen Sagen der Brüder Grimm als Balladenquelle. – Modern Language Notes 31, nr 8, lk 449–465.
- Thiersch, Friedrich von 1809. Mährlein von der Wanderung des See Eim. – Taschenbuch für das Jahr 1809. Der Liebe und Freundschaft gewidmet. Frankfurt a.M.: Friedrich Wilmans, lk 179–184.
- Under, Marie 1929. Õnnevarjutus. Kogu ballaade. Tartu: Eesti Kirjanikkude Liit.
- Undusk, Jaan 1992. Saksa-eesti kirjandussuhete tüpoloogia. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 583–594; nr 11, lk 645–656; nr 12, lk 709–725.
- Undusk, Jaan 1995. Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 577–587; nr 10, lk 669–679; nr 11, lk 746–756.
- Ungern-Sternberg, Armin von 2003. Erzählregionen. Überlegungen zu literarischen Räumen mit Blick auf die deutsche Literatur des Baltikums, das Baltikum und die deutsche Literatur. Bielefeld: Aisthesis Verlag.
- Wipert, Gero von 2005. Deutschbaltische Literaturgeschichte. München: Beck.
- Wittorf, Andreas von 1859. Baltische Sagen und Märchen. Riga: Wilhelm Ferdinand Häcker.

Estonian Folklore as a Source of Baltic-German Poetry

Keywords: Estonian folklore, place-related legends, Baltic German literature, older Estonian literature, German-Estonian literary relations, folkloristics

Drawing on the Baltic German poetry available either as separate collections, or published in cultural magazines and literary almanacs, all increasingly accessible online (<http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva>), the article provides an overview of the history of folkloristic interests in the Baltic area, discusses the use of folklore in Baltic German poetry, and lists the most frequent folklore motifs occurring in that material, attempting an analysis of the possible reasons of their popularity, while the focus lies on Estonian folklore motifs.

It is demonstrated that interest and knowledge of Estonian (or Latvian) folklore was not just a marginal phenomenon of specialist interest cultivated by philologists, but rather an essential element of the regional identity of Baltic Germans and a notable trend in Baltic German literature. Cultural exchange in the

Baltic area has never been a one-way process from Germans to Estonians, but a both-way one. Thus the interrelations of Baltic German and Estonian literatures are closer than suggested by the respective literary histories.

Liina Lukas (b. 1970), PhD, Associate Professor of Comparative Literature at the Institute of Cultural Research and Fine Arts, University of Tartu, Senior Researcher at the Under and Tuglas Literature Centre of the Estonian Academy of Sciences, liina.lukas@ut.ee